

ВОДАР ЧАСУ І САЦЫЯЛЬНАЯ ГУЛЬНЯ

ТАЦЯНА РОШЧЫНА

*Псалтыр, пакрытую няжорсткай бурай кожей,
Я ўзяў і срэбныя засцёжкі адамкнуў...*

Максім Багдановіч

АДНОЙЧЫ МАЛАДАЯ ЖУРНАЛІСТКА ЗАПЫТАЛАСЯ:
ЧЫМ ПАХНУЦЬ СТАРЫЯ КНІП? АДКАЗ ПРЫЙШОЎ ІМГНЕННА —
ЧАСАМ. КАЛІ БЯРЭШ У РУКІ СТАРУЮ КНІГУ — НІБЫ АДЧУВАЕШ:
АД ЯЕ ЗЫХОДЗІЦЬ ВОДАР ГАДОЎ, ВОДАР ЭПОХІ, У ЯКУЮ
ЯНА БЫЛА СТВОРАНА, ЭПОХІ, У ЯКУЮ ЖЫЛІ ДРУКАРЫ,
ПЕРАПЛЁТЧЫКІ, МАСТАКІ, КНІГАГАНДЛЯРЫ, КНІГАЎЛАДАЛЬНІКІ,
ЧЫТАЧЫ. ЖЫЦЦЁ КНІГ НАШМАТ ДАЎЖЭЙШАЕ ЗА ЧАЛАВЕЧАЕ:
УЖО ДАЎНО НЯМА ГЭТЫХ ЛЮДЗЕЙ, А КНІП — ЯК ЖЫВЫЯ
ІСТОТЫ: ЗДАЕЦЦА, ШТО ЯНЫ ЎВАБРАЛІ Ў СЯБЕ ЭНЕРГІЮ І
ДУМКІ ТЫХ, ХТО ТРЫМАЎ ІХ У РУКАХ.

Евангелле-тэтр. Беларускі рукапіс. 1671.

У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, як і ва ўсіх бібліятэках свету, найбольш старыя, каштоўныя і рэдкія выданні і рукапісы (асобныя з іх — на ілюстрацыях) вылучаны з агульнага фонду ў асобны збор, бо вымагаюць адмысловых умоў захавання і бяспекі. Навукова-даследчы аддзел кнігазнаўства налічвае больш за 70 тысяч адзінак. Такія аддзелы заўсёды загадкавыя: нават для добрага знаўцы сучаснай кнігі экзатычным і рэдкім падаецца ледзьве не кожнае даваеннае выданне.

Асноўнае функцыянальнае прызначэнне кнігі — перадача зафіксаваных ведаў, інфармацыі, распаўсюджванне духоўнасці. Але

Буквіца стараабрадніцкага пеўчага рукапісу на крукавых нотах. XIX ст.

людзі даўно зразумелі, што змест кнігі неадрыўны ад яе формы, ад яе мастацкага вобраза. Чым больш гармоніі паміж тэкстам і вонкавым абліччам кнігі, тым больш моцна яна ўздзейнічае на чытача.

У пошуках гармоніі друкары, выдаўцы, мастакі кнігі выкарыстоўвалі ўсе магчымыя сродкі: форму і фармат кнігі, розныя віды паперы, размяшчэнне тэксту і шрыфты, самыя розныя аздабленні — застаўкі і канцоўкі, ініцыялы і гравюры. Сусветная гісторыя кнігі ведае шматлікія матэрыяльныя формы — гліняныя таблічкі, скруткі і інш. Недзе ў пачатку першага тысячагоддзя з'явілася найбольш распаўсюджаная і прывычная для нас кніжная форма — кодэкс. Для фіксавання інфармацыі выкарыстоўваліся папірус, шоўк, пергамін і, нарэшце, папера.

Цудоўныя прыклады мастацкага афармлення ўтрымліваюць рукапісы, якія захоўваюцца ў адзеле. Асаблівай прыгажосці — застаўкі і ініцыялы стараабрадніцкіх нотных рукапісаў на круках.

«Восень Сярэднявечча» прынесла нам друкаваную кнігу — з'яўленне яе ў Еўропе ў 40-х гадах XV стагоддзя звязана з іменем І.Гу-

Евангелле напраздольнае, выдадзенае П.Мсціслаўцам (Вільня, 1575).

Аўтограф М.Шагала.

Вокладка «Витебской старины» А.Сапунова.1883.

Тытульны аркуш рукапіснага Ірмалоя XVII ст.

тэнберга. Старадрукі — кнігі, выдадзеныя да першай трэці XIX стагоддзя — лічацца безумоўнай кніжнай рэдкасцю. Самыя каштоўныя з іх — мара кожнай бібліятэкі і кожнага бібліяфіла — інкунабулы або «калыскавыя кнігі»: выданні «ад Гутэнберга» і да 1.1.1501 года. Першыя друкаваныя кнігі былі вельмі падобныя на рукапісы — і па фармаце, і па знешнім выглядзе, і па мастацкім афармленні. Аблічча інкунабул адпавядала часу: вялізныя тамы — фаліянты ў скураных на дошках пераплётах, з металічнымі ўпрыгожваннямі і засцежкамі, на некаторых з іх захаваліся рэшткі ланцужкоў, якімі кнігі прыкоўваліся ў манастырскіх бібліятэках для больш надзейнага захавання. У такіх кнігах можна знайсці шматлікія дрэварыты, часам размаляваныя ад рукі, і шыкоўныя каляровыя ініцыялы, нават з сусальнага золата, выкананыя з бездакорным густам. З выдадзеных у гэты час прыблізна 12 мільёнаў экзэмпляраў (каля 40 тысяч найменняў) да нашага часу дайшлі каля 500 000, якія разышліся па кнігасховішчах свету. У калекцыі Нацыянальнай бібліятэкі — 42 інкунабулы, самая ранняя (дарэчы, і самая старая з друкаваных кніг, што захаваліся на Беларусі) была выдадзена ў Базелі (1470). Сярод іх — і знакамітая «Сусветная хроніка» Г.Шэдэля, выдадзеная А.Кобергерам (1493), якая ўтрымлівае каля 1800 дрэварытаў.

Эпоха Адраджэння спарадзіла першую беларускую кнігу. Выданні Ф.Скарыны з'яўляюцца палеатыпамі (так называюцца кнігі першай паловы XVI стагоддзя). Беларусь, на жаль, захоўвае толькі 10 выпускаў Пражскай Бібліі. Мастацкае аздабленне выданняў ставіць Скарынавы шчыраванні на ўзровень знакамітых друкарскіх дамоў тагачаснай Еўропы. Пры падрыхтоўцы сваіх кніг ён ўзяў лепшае з дасягненняў кнігадрукавання; было прадумана ўсё — фармат, размяшчэнне тэксту, шрыфты, гравюры. Высокая тэхніка і мастацтва кнігадрукавання ў Італіі, Польшчы, Чэхіі і іншых краінах значна паўплывалі на мастацка-паліграфічнае аблічча скарынаўскіх выданняў, якія, у сваю чаргу, увайшлі ў разнастайную і багатую культурную спадчыну еўрапейскіх народаў.

Напэўна, ніводная іншая нацыя не страціла так шмат са сваёй спадчыны, як Беларусь: цяпер у краіне захоўваецца не больш за трэцюю частку нацыянальнага рэпертуару выданняў XVI — XVIII стагоддзяў.

Асаблівасці гістарычнага развіцця Беларусі, яе геаграфічнае становішча абумовілі унікальнасць нашай кніжнай рукапіснай

і друкаванай спадчыны: яна — набытак адразу некалькіх галоўных рэчышчаў еўрапейскай хрысціянскай культуры: усходняга — візантыйскага, праваслаўнага і заходняга — лацінскага, як каталіцкага, так і пратэстанцкага.

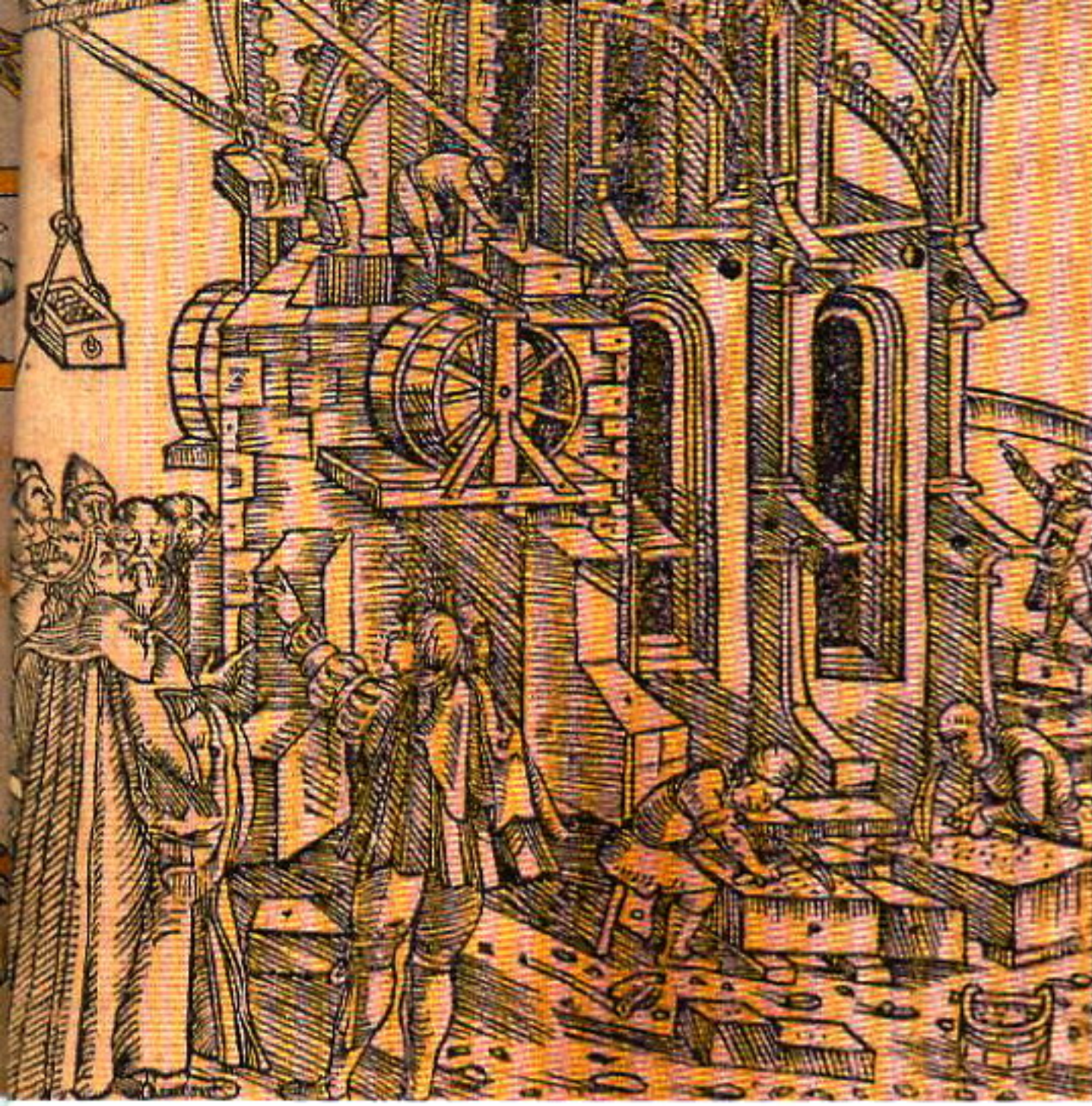
Усе гэтыя фактары спрыялі з'яўленню ў Беларусі шматмоўнай і поліканфесійнай рукапіснай і друкаванай кніжнасці, якая стваралася на беларускай, старажытнаславянскай, польскай, лацінскай, яўрэйскай мовах рознымі алфавітамі (нават арабскім — так званыя кітабы), што было абумоўлена рознымі веравызнаннямі і шматэтнічнасцю насельніцтва.

Традыцыйнае для кірылічнай кнігі афармленне выданняў з беларускіх друкарняў П.Мсціслаўца, В.Гарабурды, братаў Мамонічаў, друкарняў Еўя, Куцейна, Магілёва, Супрасля, Гродна вызначаецца высокім мастацкім узроўнем. На вобраз кнігі, яе аблічча ўплывае асоба друкара. Яскравы прыклад — выданні П.Мсціслаўца: выразны шрыфт, вялікія палі, гравюры ў Чацвараевангеллі (1575); цудоўныя па прыгажосці ініцыялы і цікавы прыём — чырвоныя кропкі паміж сказаў у Псалтыры (1576).

Унікальныя асобнікі беларускіх выданняў на лацінцы XVI — XVIII стагоддзяў: кнігі з першай беларускай друкарні — брэсцкай М.Радзівіла Чорнага, з друкарняў Ашмян, Слуцка, Нясвіжа, Полацка, Вільні і іншых гарадоў і мястэчак. Многія з іх — прыклад высокага паліграфічнага мастацтва. Менавіта ў лаціна-польскіх выданнях выявіўся моцны ўплыў барока ў кніжнай гравюры. Напэўна, найпрыгажэйшай кнігай з віленскіх выданняў XVII стагоддзя з'яўляецца «Rosarium...» (Вільня, 1678-1679) з медзьярытамі А.Тарасевіча, дзе побач з гравюрамі на евангельскія тэмы ўпершыню ў беларускай кнізе быў змешчаны свецкі каляндарны цыкл — 12 гравюр-медзьярытаў.

Цудоўнае графічнае афармленне для сваёй знакамітай «Гіпікі» зрабіў яе аўтар К.Дарагастайскі, які выдаў кнігу ў 1603 годзе ў А.Пятркоўчыка ў Кракаве. Першае і другое выданні аздоблены 45 медзьярытамі і шматлікімі табліцамі працы вядомага нясвіжскага графіка Т.Макоўскага. Паказальна, што аўтар свядома не замовіў ілюстрацыі ў Нідэрландах. Малюнкі і медныя дошкі даручыў выканаць на радзіме, падтрымліваючы такім чынам айчынных творцаў.

У храналогіі кнігавыдання на прыкладзе старадрукаў, што былі выдадзены ў розных краінах, у розныя стагоддзі, рознымі друкарнямі і друкарамі (наведайце Музей кнігі Нацыянальнай

Гравюра «Цар Саламон са світай аглядае будаўніцтва храма» з трэцяй «Кнігі царстваў» Ф.Скарыны. 1518.

Фрагмент гравюры М. Вашчанкі з выдання «Monarchia turecka» П.Рыко (Слуцк, 1678).

бібліятэкі!), выразна прасочваюцца змены мастацкага вобраза выдання. На працягу стагоддзяў мяняюцца фармат — ад фаліянтаў да амаль мініяцюрных выданняў у 24-ю долю аркуша; матэрыял і знешні выгляд пераплётаў — ад змрочных манастырскіх на дошках (XV — XVI стагоддзі) да карункавага ціснення на эlegantных французскіх (XVIII стагоддзе); ксілаграфічныя гравюры-ілюстрацыі саступаюць месца медзярытам барока; побач са сціплымі па афармленні навуковымі і вучэбнымі выданнямі з'яўляюцца шыкоўныя політыпажы. Выданні знакамітых друкарскіх дамоў Еўропы: Альдаў, Эльзевіраў, Эцэнаў, Фробэнаў, Плантэнаў і іншых вылучаюцца цудоўным шрыфтам, прастатой і вытанчанасцю афармлення.

Сярод рэдкіх і каштоўных кніг XIX — XX стагоддзяў вылучаюцца французскія бібліяфільскія выданні, асабліва перыяду 1920 — 1930-х гадоў. У гэты час бібліяфільства ў Францыі прыняло такія формы, што кніга змяніла сваё прызначэнне і фактычна стала прадметам сацыяльнай гульні, своеасаблівай модай. Гэта пацвярджае канцэпцыя нідэрландскага філосафа Й.Хейзінгі, выкладзеная ў кнізе «Homo ludens» («Чалавек, які гуляе»). Па меркаванні філосафа, мастацтва генетычна вырастае з гульні. У гэтых умовах між людзьмі ўстанаўліваюцца сувязі на падставе агульнага спецыфічнага інтарэсу і агульнай эмацыянальнасці: напрыклад, спецыфічныя адносіны да кнігі. Для тонкіх знаўцаў мастацтва кнігі важнейшым аказваецца не змест — яе каштоўнасць за-

лежыць ад суадносін тэксту і ілюстрацый, характару шрыфтоў і якасці паперы. Складаецца тып раскошнай кнігі, якая выдаецца абмежаваным тыражом. У межах тыражу аднаго выдання выкарыстоўваюцца розныя віды паперы — кітайская, японская, галандская, лафума, альфа, веленева...

Да ілюстравання бібліяфільскіх выданняў прыцягваюцца мастакі «шырокага профілю» — А.Майоль, П.Пікаса, Ж.Руо, М.Шагал, Ф.Лежэ і іншыя, якія выкарыстоўваюць самую розную тэхніку: літаграфію, афорт, дрэварыт, лінарыт і г.д. Выдатны прыклад такога выдання — асобнік № 20 «Метамарфоз» Авідыя на французскай мове, выдадзены А.Скірам у Лазане (1931) з 30 афортамі П.Пікаса і яго аўтографам. Медныя пласціны, з якіх друкаваліся ілюстрацыі, былі перакрэслены мастаком у прысутнасці выдаўца.

У Нацыянальнай бібліятэцы захоўваецца цудоўная калекцыя пераплётаў: ад масіўных скураных на дошках, з засцежкамі і цісненнем XV — XVI стагоддзяў, ад «павалочаных» аксамітам у срэбраных абкладах з эмалямі — да вытанчаных уладальніцкіх, бібліяфільскіх XIX — XX стагоддзяў.

І сярод іх зноў жа вылучаюцца шыкоўныя французскія пераплёты: рознага тыпу, фактуры матэрыялу, колеру, з саф'яну і маракену, з залатым цісненнем, залачонымі абрэзамі, часам з сюжэтнымі малюнкамі. Скураныя дублюры-форзацы з раслінным каляровым і залатым цісненнем і арнаментальным бардзюрам ці рознакаляровыя форзацы з муару ўраджаюць чытачоў і наведвальнікаў.

Музей кнігі — нездарма французскія мастакі-пераплётчыкі з'яўляюцца заканадаўцамі густу ў пераплётнай справе.

Кніга, рукапісная і друкаваная, — летапіс часу. У ёй адлюстроўваецца памяць чалавецтва, яна ёсць і будзе вечным яму помнікам.

Пераплёт беларускага старадрука «Salinarius, W. Censura. Oszmiana». 1615.